

LUND UNIVERSITY

I Pallas Athenas huvud

Tänk! Tänk efter, tänk om, tänk ifall...

Dunér, David

Published in:
I Pallas Athenas huvud

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Dunér, D. (2020). I Pallas Athenas huvud: Tänk! Tänk efter, tänk om, tänk ifall.... I H. Rahm, D. Dunér, S. Hidal, & B. Jonsson (Red.), *I Pallas Athenas huvud: Hundra år av humaniora* (s. 19-27). (Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund; Nr 98). Makadam förlag.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

I Pallas Athenas huvud

Tänk! Tänk efter, tänk om, tänk ifall ...

DAVID DUNÉR

Vishetens gudinna Pallas Athena föddes ur Zeus huvud. Efter att ha svalt gudinnan Metis, som var havande, led Zeus av en fruktansvärd huvudvärk. För att befria honom från värken klöv Hefaistos hans skalle itu, och ur huvudet sprang Athena fram, i full rustning, med hjälm, sköld och lans. När gudinnan så plötsligt rusade ut ur Zeus huvud, enligt en lovsång i *De homeriska hymnerna*, skalv det stora Olympen av ”fasa och skräck för den uggleögda gudinnans styrka, all jorden stönade tungt och det upprörda havet svallade purpurmörkt”.

Athena, eller Minerva som hon kallades i den romerska mytologin, var vishetens och krigets gudinna. Till skillnad från Mars och Bellonas krigiska vassinne och grymhet stod hon för krigslisten, den övervägda taktiken. Hon bar en hjälm som förborgade tankar, och en sköld med Medusas skräckinjagande huvud. Hennes träd var olivträdet, fredens symbol. Ugglan var hennes fågel, Glaucus som kan se i mörkret, symboliserande visheten och bildningen som låter oss se mer av verkligheten. Hon var även hantverkarnas gudinna, särskilt i fråga om konsten att väva och spinna. I Ovidius *Metamorfoser* utmanades hon i vävkonst av spinnerskan Arachne, som förvandlades till en spindel av den upprörda gudinnan. I femte boken far Minerva över havet höljd i ett böljande moln till Helicon, musernas berg, för att besöka en källa skapad av Medusas bevingade häst Pegasus hovar.

Den krigiska Athena kämpade till rättvisans försvar och var staden Athens beskyddarinna. En kultbild i trä av den beväpnade Pallas Athena, ett *palladion* (*palladium* på latin), sattes upp för att garantera statens välfärd, en apotropeisk bild för att avvärja det onda. I överförd bemärkelse är palladium något som är betydelsefullt för det allmännas väl.

Athena åkallades av dem som strävade efter kultur, lärdom och förnuft. Pallas Athenas hjälmförsedda huvud blev också Vetenskaps societeten i Lunds emblem när den bildades 1920. Som en apotropeisk skyddsbild, ett palladion, pryder hon första årgången av societetens årsbok. Societeten hade som syfte

*Vetenskaps-societeten
emblem. Till höger
emblemet ur första
årgången av årsboken
1920, till vänster det
som användes första
gången i årsboken 1967.*

att främja lärdom och förnuft till det allmännas väl, som det står i stadgarna, i första paragrafen: "Vetenskaps-Societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk forskning", och vidare befrämja tryckning av vetenskapliga verk, understödja vetenskapliga undersökningar, ta initiativ till forskningsprojekt och anordna föredrag. Den 6 maj 1920 stiftades societeten. Sammankallande var docenterna, sanskritforskaren Herbert Petersson, ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren och folkminnesforskaren Carl Wilhelm von Sydow. Närvarande var också docenten, litteraturhistorikern Hilma Borelius och Marianne Mörner, docent i romanska språk. Historieprofessorn Lauritz Weibull valdes till societetens förste preses, och Sahlgren till sekreterare (om Vetenskaps-societeten historia, se vidare nästa bidrag i boken, av Sten Hidal). Utmärkande för denna nybildade societet var stadgarna som tog särskild hänsyn till yngre forskares situation: svårigheten att få verk publicerade och det osäkra limbo som docenterna levde i mellan disputation och professur. Enligt de antagna stadgarna skulle en ledamot övergå till gruppen *seniores* vid 55 års ålder. Ett annat av societetens särdrag var inrättandet av en särskild grupp av så kallade stiftande ledamöter, en modern form av mecenater, särskilt från den skånska adeln och näringslivet. Så förberedde sig Pallas Athena till strid för att råda bot på det grasserande docenteländet.

Tid för tanke

År 2020 firar Vetenskaps-societeten sitt 100-årsjubileum. Men varför firar man jubileer? Societeten har firat jubileer ett flertal gånger – vid 10, 25, 50 och 75 år. Återkommande i dessa jubileer är självreflektionen, detta att hejda sig en aning, tänka efter och ställa sig frågor som var är vi, varifrån kommer vi och vart är vi på väg. Vid jubileer stannar man upp och reflekterar över vad man har åstadkommit, hur läget är just nu, och vad man hoppas kunna genomföra i framtiden. Jubileer handlar om tid, om hur man placerar sig själv i tidens obehagliga fortgång, om att människan är en del av tiden, om hur hon handlöst dras med i en strid ström av temporal förändring. Även detta 100-årsjubileum

handlar om tid och eftertanke, som bland annat i denna bok om humanioras förändring under de gångna 100 åren, om hur situationen är i dag för humanistisk forskning och hur framtidens utmaningar kommer att förändra människan och hennes tänkande.

Vetenskapssocieteten har för jubileumsåret tillsammans med humanistiska och teologiska fakulteterna vid Lunds universitet inrättat ett år för humaniora, ”Humaniora 2020”, för att lyfta fram den humanistiska forskningens och utbildningens betydelse för människans kunskap om sig själv. Devisen är ”Tänk!”, vilket innefattar flera skiftande betydelser: som imperativ och uppmaning – tänk! (tänk i stället för handla tanklöst) – och som ett utrop av förvåning – tänk! (tänka sig att det kan vara så, kan du tänka dig!?). Det innefattar också uttryck som tänk efter, tänk om, tänk ifall ... – att stanna upp och reflektera över tillvaron, att tänka efter före, att omvärdera och gå tillbaka i tankarna för att tänka vidare på ett nytt, mer genomtänkt sätt. Det är också att tänka sig hur något kunde ha varit, eller att tänka sig vad det skulle innebära för framtiden om något vore på ett visst sätt och inte ett annat.

Betecknande för det mänskliga tänkandet är också förmågan att kunna föreställa sig det som inte finns här och nu, men som en gång har funnits och kanske kommer att finnas i framtiden; att kunna tänka sig något som inte existerar, som inte har existerat eller kommer att existera. Humanistisk forskning handlar till stor del om människans tänkande och föreställningsförmåga. Den visar också hur svårt det är för människor att tänka nytt, tänka rätt, att tänka sammanhängande. Det är ansträngande och påfrestande att tänka, det ger oss huvudvärk liksom de värkar i huvudet som plågade Zeus inför födelsen av vishetens gudinna.

Jubileet låter oss reflektera över tiden, som spänner en båge mellan den första begynnelsen och nutiden. Vetenskapssocieteten bildades vid en speciell tid. Assuransdirektör Thorild Dahlgren, som var skattmästare för societeten i över 30 år, placerade in dess bildande i tiden i en uppsats i årsboken 1965. År 1920 hade Lunds universitet nyligen firat sitt 250-årsjubileum. Studentantalet hade just passerat 1 000. Första världskrigets skyttegravskrig hade ändat, freden i Versailles hade slutits, spanska sjukan hade dragit över världen, och stigande matpriser gjorde redan magra studenter ännu magrare. Överläggare och studenter försökte hanka sig fram på den låneverksamhet som kallades växelrytteri. En insamling för ”Lunds svältande studenter” organiserades. Även idé- och lärdomshistorikern Gunnar Broberg lät i samband med 75-årsjubileet 1995 fänga tiden vid Vetenskapssocietetens bildande. Då societeten stiftades hölls de olympiska spelen i Antwerpen med Paavo Nurmi som kung på löparbanan. Hjalmar Branting hade bildat en socialdemokratisk regering, och kvinnlig rösträtt skulle införas ett år senare.

I detta sammanhang bildades Vetenskapssocieteten delvis på grund av den speciella situation som rådde för yngre forskare, en ekonomiskt osäker tillvaro som oavlönad docent. Det var svårt att hitta kanaler att ge ut sina vetenskapliga alster. Höga tryckningskostnader hämmade spridandet av humanistisk vetenskap – tryckningsbidrag för avhandlingar förekom ännu inte. Till råga på allt hade en akademi för välsituerade professorer bildats två år tidigare, 1918, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet. Det sågs som professorernas och de äldres akademi, som riskerade att leda vetenskapssamhället till förgubbning. ”Sådana tankar”, skrev Thorild Dahlgren 1965, ”kunde röra sig hos frispråkiga yngre docenter och likasinnade, av vilka åtskilliga för övrigt då förde en mer eller mindre proletär tillvaro.” Eller som Gunnar Broberg uttryckte det 1995: ”Människan försöker alltid organisera sig ur det hobbeska naturtillståndet, skapa ordning eller kosmos ur kampens kaos, i det här fallet en societet ur docenteländet.”

Samtidens sanning

För forskartillvarons förbättring inrättade Vetenskapssocieteten stipendier, priser och resebidrag för yngre forskare, samlade till föredrag och utflykter, gav ut årsböcker och satte igång publikationsserier. Denna verksamhet under 100 år speglar också samtiden, de frågor som uppehöll ledamöternas tankar och vad de anade bortom horisonten. Vid det första högtidssammanträdet den 4 december 1920 talade arkeologen Oscar Montelius om ”Ariernas invandring i Sverige”, och den danske religionshistorikern Vilhelm Grønbech om ”Buddas frälsningsväg”. Man hade goda förbindelser över Öresund. 1925 gjordes en utflykt till Glyptoteket i Köpenhamn, som avslutades med middag och dans, en begivenhet som har gått till societetens historia: det berättas att preses Lauritz Weibull vid 52 års ålder då tog sina första danssteg. Det blev därefter sed att det skulle dansas vid högtidssammankomsterna.

De internationella kontakterna var starka under de inledande decennierna. Den italienske filosofen Benedetto Croce och den schweiziske konsthistorikern Heinrich Wölfflin valdes till hedersledamöter. Gästande föredragshållare gav inte sällan inblickar i främmande kulturer. Polarforskaren Knud Rasmussen höll på 1920-talet föreläsningar om ”Östgrönländarnas mytologi” och om ”Den eskimåiska kvinnan”. Geologen och arkeologen Johan Gunnar Andersson, ”Kina-Gunnar”, berättade om ”Två tusen år av Kinas historia”, och antropologen Erland Nordenskiöld om ”Cuna-indianernas föreställningar om själen”. Nobelpristagaren Thomas Mann, som nyligen blivit hedersdoktor i Lund, höll ett föredrag om tiden, ”Meine Zeit”, den 7 maj 1950.

En lagerkrönt Minerva sitter här i sin studerkammare, tittar upp från sina intensiva studier ur en stor folio. Hon har lagt ifrån sig hjälmen, lansen och skölden för att i stället ägna sig åt bokliga konster. Det är en vänlig, bildad och fridfull Minerva. Hon tänker. Tankarna är långt borta i en annan värld. Oljemålning av Rembrandt van Rijn, 1635.

Krigsutbrottet 1939 tvingade oss emellertid, skriver Dahlgren, att ”ställa om våra liv och våra tankar”. Den 4 april 1940 höll historikern Sture Bolin föredraget ”Kring krigsutbrottet”. Fem dagar senare anföll tyskarna Danmark och Norge. Under kriget försökte societeten hålla fast vid sina internationella kontakter, inte minst med de nordiska grannländerna. Bland annat utarbetades ett gemensamt uttalande med de andra samfunden mot ockupationsmaktens behandling av Oslo universitets lärare och studenter. Den landsflyktige filosofen Ernst Cassirer höll föredrag om Goethe 1941. Mitt under brinnande krig, när bomberna föll över London, höll konsthistorikern Kenneth Clark ett föredrag den 11 mars 1942 om det till synes fridfulla ämnet ”British Atmosphere in Landscape”.

Tiden gjorde sig påmind vid 25-årsjubileet 1945. Jubileumssammanträdet ägde rum i Carolinasalen i det gamla Lundagårdshuset den 27 november. Hälsningsanförandet hölls av societetens preses, konsthistorikern, professor Ragnar Josephson, som sade:

Vi ha forskat och tryckt, vi ha lyssnat och lärt. Vi ha samlats i detta röda hus, i denna gamla sal och vi ha försökt mellan de skymmande kolonnerna komma åt ett stycke nytt vetande. Under många av dessa år har världen skakats av fruktansvärda stormar. Men Vetenskaps-Societeten har suttit skyddad i sin grönskande idyll. Det har väl knakat i de gamla hederliga Lundagårdsträden.

I denna tid av splittring och ofrihet där sanningen och de humanistiska idealen hade åsidosatts behövdes, menade Josephson, den humanistiska forskningen kanske mer än någonsin. Denna önskan att återupprätta sanningen, som han uttryckte, speglar en tro på sanningens befriande och reformerande uppgift och betydelse: att hålla sig till sanningen och tro på den som möjlig för att förbättra de mänskliga villkoren. Vetenskapen, sade han, ”har intet annat mål än sanningen och sanningen för dess egen skull”. Och vidare: vetenskaperna förenar människorna, de ”bilda ett fosterland över nationaliteterna, ett stort fosterland, som intet krig fläckar och ingen erövrare hotar”. Den humanistiska forskningen har ett högre värde och kan inte, inskärpte Josephson, ”mätas med nyttighetens mått. Den kräver ett obegränsat oberoende.”

Hälsningar inkom från våra grannländer, som varit ockuperade och i krig. Atomfysikern Niels Bohr skickade en hälsning från Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Prorektorn vid Köpenhamns universitet, L. L. Hammerich, hyllade Vetenskaps-societetens roll för upprätthållandet av den humanistiska forskningen och kontakterna med Danmark under kriget. Han uttalade en förhoppning inför framtiden: vi ser ”med beundring op til dette

granvoksne unge træ i den humanistiske abildgård, og vi fryder os ved tanken på den mægtige krone, det i årtiernes løb kan gro ud til". För Finska Vetenskaps societeten talade Hans Ruin, professor vid Åbo universitet (som sedermera också skulle bli docent i estetik i Lund). Han berörde människans destruktivitet, som krigsåren vittnade om: "Människan går omkring i sin egen skapelse, med dynamit innerst inne. Hon bygger sina städer, allt andas fredlig id, men med henne själv har dynamiten kommit innanför murarna." Durken exploderar, eldpelarna störtar in i himlarna. "Dynamiten är våra drifter, det animala, antropoiden, inom oss [...]" Ruin betonade därför behovet av tankefrihet och sanningssökande. "Där den fria tanken, det fria sanningssökandet slagits i bojor, där har antropoiden med detsamma triumferat." Sanningen är vetenskapernas ledstjärna, att söka sanningen, "att söka lyfta människan ur drifternas välde". Vi kan inte, sade han vidare,

experimentera med den mänskliga sadismen i våra psykologiska laboratorier. Men de fruktansvärda laboratorier för sadistiska manifestationer, som antropoiden själv i våra dagar satt i scen, ger oss ett material, som forskningen kommer att på det omsorgsfullaste undersöka – till antropoidens eget skoningslösa avslöjande.

Efter krigsårens åsidosättande av sanningen blev sanningens upprättande ett återkommande tema vid 25-årsjubileet. Man inrättade en Lagerbringmedalj, namngiven efter historikern Sven Lagerbring och utdelad för förtjänstfulla insatser i de humanistiska vetenskaperna. På medaljen, utförd av Ivar Johnson, står det ingraverat, författat av den klassiske filologen Albert Wifstrand: "Facta indagando. Obscura explicando. Rem veram enarrando", det vill säga: den humanistiska forskningens uppgift är att uppdaga och fastställa fakta, att förklara det dunkla, och att framställa förhållandena i deras sanna dager. Latinisten Gerhard Bendz var inne på liknande tankar om sanningsbegreppet vid 50-årsjubileet 1970:

Vera indagando – utforskandet av sanningen – är ett stort mål och ett stort ord. En vetenskapsmans väg visar honom allt tydligare, hur relativt sanningsbegreppet är, hur svårnådd sanningen. Men varje vetenskapsman blir också alltmer medveten om vad strävandet efter sanningen är värt, inte minst i en tid då politiska slagord förfalskar språket, förvränger tanken och fördunklar synen. Den politiskt dirigerade forskningen är ett allvarligt och överhängande hot mot det förutsättningslösa sanningssträvandet. Skenbegreppet samhällsnytta har i alltför hög grad blivit de styrandes ledstjärna. Kan de

vetenskapliga samfunden hävda självständighet och frihet för tanke och forskning, fyller de sin viktigaste uppgift.

Här liksom vid andra tillfällen för eftertanke lyftes de vetenskapliga samfundens betydelse fram för att hålla fast vid sanningssträvandet, att hålla sig fri från politisk styrning och kravet på samhällsnytta (om man vid 25-årsjubileet syftade på andra världskrigets odemokratiska regimer, tycks Bendz i stället förfäras över 68-vårens slagord).

Framtidens eftertanke

Vid jubileer stannar man upp och reflekterar över den tid som gått, var man befinner sig och vart man är på väg. Varför finns man till över huvud taget? Man kan fråga sig, som litteraturhistorikern Carl Fehrman gjorde för ett halvt sekel sedan, när han talade vid 50-årsjubileet 1970: ”är akademiernas, de lärda samfundens tid förbi i den nya universitetsvärlden?” Har de någon betydelse, finns det en framtid för dem? För Fehrman var inte minst de personliga och tvärvetenskapliga kontakter som knyts inom de vetenskapliga samfunden – som Vetenskaps societeten – av stort värde. Societeten kommer att behövas även i framtiden.

Vetenskaps societetens historia speglar humanioras förändringar under 100 år. Den här boken handlar om humanioras utveckling, hur forskning och undervisning har förändrats sedan 1920: nya forsknings- och undervisningsämnen har tillkommit och nya forskningsfrågor formulerats. Över tid har förhållanden i samtiden skiftat och nya framtida utmaningar efterspanats. I årsboken 1967 sammanfattades den humanistiska forskningens läge i Lund och de aktuella forskningsuppgifter som man stod inför då. Här försöker vi spegla i skrift den – måste man säga – enastående förändring som skett inom humaniora de senaste 100 åren.

Det skrivna ordet har en beständighet och varaktighet som talet saknar. Ljuden sprids i rummet och klingar av. Skrifterna finns kvar, om än i dammiga bibliotek. Fehrman betonade inte minst Vetenskaps societetens publiceringsverksamhet i årsbok och skriftserier som något bestående för framtiden och bland de viktigaste vetenskapliga inslagen i societetens verksamhet. Han sade: ”När alla festtal är för längesedan glömda, kommer dessa skrifter att vittna om den humanistiska forskningens livskraft i Lund, decennium efter decennium.” Digitaliseringen och Internet har sedan 50-årsjubileet förändrat villkoren för publicering. Broberg siade vid 75-årsjubileet 1995: ”Talaren vid nästa jubileum får troligen ge sig ut på nätet för att följa Societetens öden.” – Mycket riktigt,

det stämmer. Inför 100-årsjubileet har societetens alla årsböcker digitaliserats och lagts ut fritt tillgängliga.

Till sist framförde Carl Fehrman en hälsning till framtiden från 50-årsjubileet 1970:

Vid hundraårsjubileet 2020 – om det blir något sådant – kommer jag tyvärr att nödgas vara frånvarande. Men låt mig, för den händelse någon då skulle råka låta blicken falla på en dammig årsbok i ett bibliotek – sända en hälsning mot framtiden, över årtusendeskitet, och med Thomas Mann uttala förhoppningen att de människor som då vandrar omkring i ljuset ”skall få en lott, som inte är nöd och svält och förnedrande råhet utan fred och glädje”.

Tack Carl för hälsningen. Vetenskapssocieteten lever än och mår bra. Det är väl i och för sig så och så med infriandet av Thomas Manns förhoppningar. Okunskap, förnekelse, råhet och flykt finns även i vår tid. Sanningen förkastas, vetenskapens frihet hotas av politiska och ekonomiska tvångströjor, då som nu. Mänskligheten står inför stora utmaningar, klimatförändring, genmodifiering och artificiell intelligens. Kommer framtidens genmodifierade ledamöter att lämna allt tyngande humanistiskt tankearbete åt den artificiella intelligensen, medan de går i hettan under Lundagårds palmer ner mot hamnstaden Lunds länge efterlängtnade strandpromenad? Eller kommer vi att välja en annan framtid? Jag är övertygad om att i dessa frågor, liksom i de klassiska frågorna om vad det innebär att vara människa, kommer humaniora alltjämt att spela en viktig roll. Låt mig därför skicka vidare en hälsning till 150-årsjubileet 2070, om någon då av en händelse skulle lyckas öppna några gamla digitala filer eller hitta denna bok i ett ofantligt biblioteksmagasin: en hälsning till framtiden med förhoppning om fred, glädje och mänsklig eftertanke. Tänk! Tänk efter, tänk om, tänk ifall...

Vetenskaps societeten i Lund 1920–2020

STEN HIDAL

Det hände mycket i Lund under åren efter första världskriget. Trots dyrtid, spanska sjukan och annat elände märktes en vilja till förnyelse, en tro på framtiden. Man blickade inte endast bakåt, även om universitetet firade sitt 250-årsjubileum 1918. Man tog nya initiativ. I humanioras värld hade ett sådant skett 1918, då Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet grundades – fast epitetet ”kunglig” hade det ännu inte fått. Det var på tiden att humanister i vid mening – alltså även teologer, jurister och samhällsvetare – började organisera sig i akademier och lärda samfund. Medicinare och naturvetare var tidigt ute; redan 1772 bildades ”Lundska Physiographiska Sällskapet”, numera Kungl. Fysiografiska sällskapet eller Fysiografen. Detta sällskap har nu också en försvarlig andel teknologer, och kom åtminstone från tidigt 1800-tal även att rymma en humanistisk avdelning. Men den var och är helt liten.

1920–1945

Men om nu Lunds humanister 1918 fått en egen akademi, varför då grunda ännu en efter bara två år? Här kommer vi in på universitetets tjänsteorganisation. Vid denna tid fanns det egentligen endast en kategori av fast anställda lärare och forskare: professorer. Det fanns ytterligare några specialtjänster, som utländska lektorer, bland medicinare och naturvetare väl ännu några andra. Sedan fanns en ganska stor skara docenter. Att vara docent innebar emellertid främst att ha en titel, som var hedrande och visade akademisk kompetens, men antalet ”docentstipendier”, som det hette, var mycket litet och uppdragen var tidsbegränsade. När stipendiet gått ut, fanns det inte mycket annat att göra än att hoppas på ett lektorat vid ett läroverk. Den utländska arbetsmarknaden var för en svensk akademiker närmast obefintlig. En teolog kunde möjligen gå i kyrkans tjänst, en jurist kunde söka sig till domstolarna.

Det var alltså nödvändigt för en docent att meritera sig så mycket som